

Tusculum

2019
SOLIN-12

Tusculum

12

Solin, 2019.

Nakladnik

Javna ustanova u kulturi
Zvonimir Solin
Kralja Zvonimira 50
Solin

Za nakladnika

Tonči Čićerić

Glavni urednik

Marko Matijević

Uredništvo

Joško Belamarić
Nenad Cambi
Dino Demicheli
Josip Dukić
Arsen Duplančić
Miroslav Katić
Šime Marović
Dražen Maršić
Michael Ursinus

Grafičko oblikovanje i priprema za tisak

Marko Grgić

Tisak

Jafra Print Solin

Naklada

500 primjeraka

Časopis je uvršten u podatkovne baze: ESCI (Emerging Sources Citation Index), DOAJ (Directory of Open Access Journals), AWOL (The Ancient World Online), Hrčak (Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske).

Izdavanje časopisa novčano podupiru Grad Solin,
Ministarstvo znanosti i obrazovanja i Županija splitsko-dalmatinska.



UDK 908(497.5-37 Solin)

Tiskana inačica: ISSN 1846-9469

Mrežna inačica: ISSN 1849-0417

Tusculum

Časopis za solinske teme

12

Solin, 2019.

Sadržaj

7-19	Nikola Cesarik	Viteški časnici i legijski centurioni (uz natpis CIL 3, 8736 iz Salone)
21-28	Silvia Bekavac	Rekonstrukcija karijere Tita Flavija Agrikole
29-33	Nenad Cambi	Ženska glava u kući u Paraćevim dvorima u Saloni
35-43	Ana Demicheli – Dino Demicheli	Dvije salonitanske stele kao spoliji na splitskom predjelu Pazdigrad
45-60	Dražen Maršić	Neka zapažanja i razmišljanja o izradi i funkciji elementa luka sa salonitanskom Tihom
61-84	Angela De Maria	Making borders – The Dalmatian «linea Nani» and the defence of Salona fort
85-99	Ivan Grubišić	Harambaša Galiot i doseljenici u Klis, Mravince i Vranjic
101-106	Milan Ivanišević	Oporuka župnika u Mravincima don Grge Peroša od 4. ožujka 1806.
107-118	Branko Metzger-Šober	San smrti
119-137	Mirko Jankov	»Drugi život« dvaju tradicijskih crkvenih napjeva <i>Puče moj (Prijekorâ)</i> u izvedbi <i>Vokalista Salone iz Solina</i>
139-160	Nada Topić	Nakladnička djelatnost Javne ustanove u kulturi Zvonimir Solin (1992. – 2018.)
161		Naputak suradnicima <i>Tusculuma</i>

Nenad Cambi

Ženska glava u kući u Paraćevim dvorima u Solini

Nenad Cambi
Zoranićeva 4
HR, 21000 Split
nenad.cambi@xnet.hr

U ovom se radu objavljuje fragment akroterija lokalnoga sarkofaga s likom žene iz kasnoantoninskoga razdoblja uzidan u Paraćeve dvore kod amfiteatra. Fragment po svojoj prilici potječe sa Zapadne salonitanske nekropole.

Ključne riječi: sarkofag, akroterij, portret žene

UDK: 904(497.583Solin):73.041>"652"

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 21. srpnja 2019.

Već se uobičajilo da za svaki broj časopisa *Tusculum* priprelim neki novi rad. Obično je rad vezan uz neki novi nalaz ili neobjavljeni spomenik koji zavrjeđuje interpretaciju, reinterpretaciju ili njegovo predočavanje javnosti, što mi pričinja pravo zadovoljstvo. Sukladno toj tradiciji u ovom broju objavljujem fragment reljefa ženske glave uzidan u Paraćevim dvorima, smještenim neposredno zapadno od ruba gledališta salonitanskoga amfiteatra. Činjenica da je u kućama koje su smještene na širem području Salone ugrađen velik broj uglavnom antičkih spomenika, a da je malo njih stručno obrađeno, iako bi mnogi zasluživali da se ne samo popišu nego i objave. S jedne strane mnogi od tih spomenika posjeduju svoju autentičnost i neospornu pripadnost antičkoj lokalnoj kulturi, a s druge strane oni također pokazuju kulturu pučanstva koje je ugrađivanjem u vlastite kuće spasilo ugroženi spomenik i time pokazalo vlastiti likovni i povijesni senzibilitet. Ovaj fragment do sada nije objavljen, a i sam ne znam jesam li ga ikad vidio, iako sam obilazio kuće po Solinu, pa tako i Paraćeve dvore, i tražio prežitke (sl. 1). Na ovaj me je fragment nedavno upozorio Marko Matijević i snabdjeo fotografijama i podacima na čemu mu toplo zahvaljujem. Očito je da se u obitelji Parać već od

samoga dolaska u Solin nakon Kandijskoga rata njegovao stanoviti kult antike i spašavanja spomenika. Posebno to vrijedi za slikara Vjekoslava Paraća (1904. – 1986.) koji je svoju inspiraciju crpio iz antike, povijesti i običaja svoga društvenog okruženja.¹ Imao sam privilegij da sam Vjekoslava Paraća upoznao u Zagrebu za vrijeme studija. Njegove pozive u atelijer doživljavao sam kao veliko iskustvo i umjetničku spoznaju.

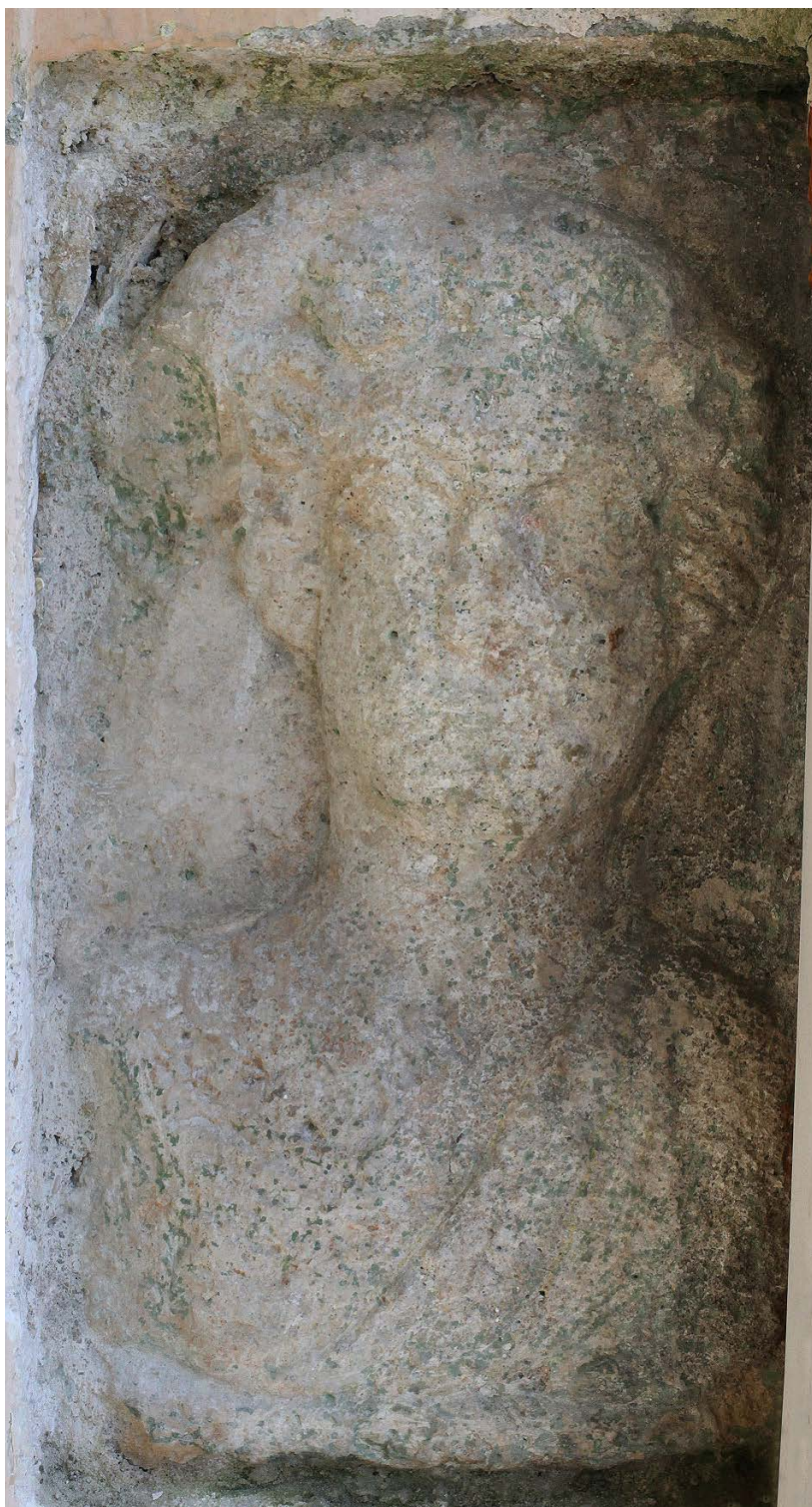
Unatoč fragmentiranosti cjeline i oštećenjima reljef je jasan glede determinacije spomenika, ikonografije i kronološke pripadnosti.²

Iako nije cjelovito vidljiv, fragment se nedvojbeno smije pripisati dijelu akroterija pokrova sarkofaga. To pokazuje zaobljeni rub i okvir unutar kojega je prikazan portret. Izrađen je po svojoj prilici od lokalnoga vapnenca (iako je to teško makroskopski utvrditi). Fragment je, dakle, pripadao veoma brojnoj skupini sarkofaga koji su izrađeni u afirmiranim salonitanskim radionicama nadgrobnih spomenika.³ Te radionice počele su serijski raditi sarkofage u prvoj polovini 2. stoljeća, iako ih ima i ranije, ali oni tada oni još nisu radionički standardizirani. Produkcija se postupno povećava u drugoj polovini 2. stoljeća, a najveći broj ih je proizveden u kasnije doba. Od 4. stoljeća nadalje sarkofazi

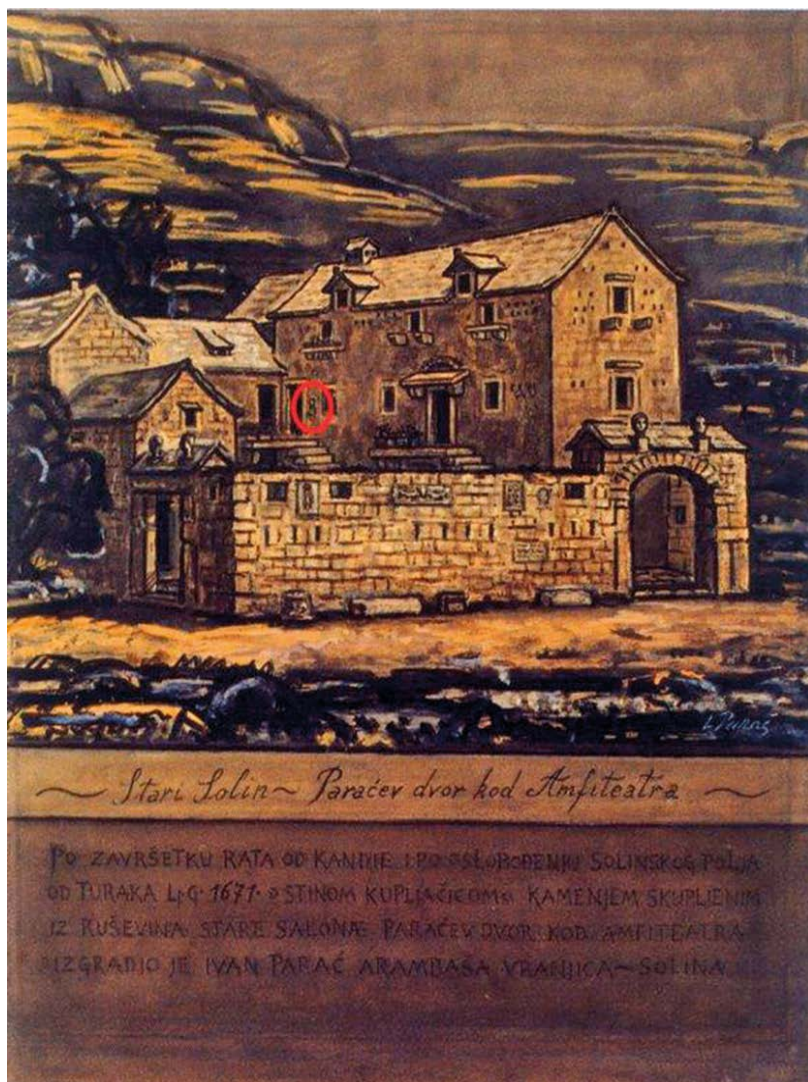
1 Mjesto na kojem je i danas uzidan portret označeno je na slici Paraćevih dvora autora Vjekoslava Paraća (sl. 2). Naziv lista je: Stari Solin, Paraćev dvor kraj amfiteatra, oko 1950., gvaš/papir, (otvor) 442x335 mm, sign. sred. dolje: V. Parać. Vlasnik umjetnine je Marino Parać iz Zagreba. Fotografija je objavljena u monografiji: Igor Zidić, *Vjekoslav Parać*, Zagreb 2010, str. 219. Vlasnik dijela kuće u kojoj je uzidan je ravnatelj Doma Zvonimir u Solinu Tonći Čičerić koji kaže kako je u vrijeme kad je kuća ožbukana Vjekoslav Parać skalpelom skidao nanos kako bi portret bio vidljiv.

2 Visina fragmenta je 37 cm, visina od brade do vrha frizure je 19 cm, širina lica je 10 cm. Najveća dubina reljefa (uz vrat) je 4 cm. Reljef je uzidan na vrhu stuba kućnoga broja 15. Dimenzije pokazuju da je portret približno normalnih ljudskih proporcija i da odgovara dimenzijama normalno velikoga sarkofaga.

3 N. Cambi 2010.



Slika 1
Fragment akroterija s likom žene uzidan u Paraćevim dvorima (snimio Jakov Teklić)



Slika 2

Vjekoslav Parać, Paraćev dvor kraj amfiteatra, oko 1950., gvaš/papir (istaknut položaj uzidanoga portreta)

se pojednostavnjuju. Gube dekoraciju, ali obično ne i natpis koji slobodno teče bez okvira kao na kronološki dobro fiksiranom sarkofagu nadbiskupa Prima, Domniova nasljednika.⁴ Osnovna forma je arhitektonskoga uzora (pravokutna škrinja i pokrov oblika krova kuće s ugaonim akroterijima). Na sanduku je obično *tabula ansata* s natpisom. Na akroterijima se često javljaju portreti pokojnika, obično bračni par, iako ima i drugih kombinacija umrlih, najčešće međusobno rodbinski povezanih, koji se zakapaju u istom recipijentu. U ovom slučaju riječ je o portretu žene kako to pokazuje odjeća i frizura. Po svojoj prilici, kao što je to obično

slučaj, to je lijevi akroterij. Naime, lijevi akroterij uglavnom uvijek je zauzimala žena, a desni muškarac. Međutim, ni to nije isključivo pravilo.

Da je riječ o ženi, jasno proizilazi iz oblika frizure. To je, prema njemačkoj terminologiji, jedna varijanta *Melonenfrisur* koja ima jasno raščlanjene odjeljke s razdjeljkom po sredini tjemena. Posebno su izraženi krajevi kriški koji izgledaju poput rebara. Kako se stražnji dio glave ne vidi, jer je riječ o reljefu, ne zna se je li frizura na zatiljku imala punđu poput svijenoga kolača ili veću nakupinu kose koja je upletena u pravilni poveći čvor. Međutim, prednji

4 N. Cambi 2010, str. 67-68, sl. 29.

dio kose je posve jasan. Takav oblik upotrijebljavaju carice Faustina Mlađa, kći Antonina Pija, žena Marka Aurelija, koja mu je rodila više djece, a u povodu rođenja nastao je i niz njezinih portreta s neznatno različitim frizurama koji se svrstavaju u tipove.⁵ Frizura solinske žene približno odgovara Faustininim tipovima I.-III.⁶ Međutim, taj isti tip sa sličnim ili neznatno različitim varijantama punđe priređuje sebi i kći joj Lucila (otac Marko Aurelije), žena cara Lucija Vera. Tim brakom su Marko Aurelije i njegov suvladar bili i čvrsto tazbinski povezani.⁷ Nije daleko ni frizura Krispine (I. tip), žene cara Komoda, sina Marka Aurelija, ali njezin stražnji dio je drukčiji i potpuno *Melonenfrisur*, čime se od prvospomenutih jasno razlikuje.⁸ Žena iz Paraćevih dvora je načinom češljanja pouzdano i precizno kronološki utemeljena. Naime, sve ove tri žene su umrle u okviru malo više od jednoga desetljeća. Faustina Mlađa preminula je 175. ili 176., Lucila 182., a Krispina 191. Vrijeme najveće popularnosti ovoga tipa frizure približno je između godine 160. i 170. Kao primjer izgleda frizure iz velike mramorne skulpture neka ovdje bude lijepa glava iz Metropolitan Museuma u New Yorku (sl. 3).⁹

Međutim, valja istaći da su frizure tih tipova upotrebljavale i žene koje nisu pripadale carskoj obitelji.¹⁰ Drugo je pitanje je li u to doba ili neposredno poslije nastao sarkofag čiji je fragment uzidan u Paraćeve dvore. Naravno da je frizura inspirirana carskom i da je nešto kasnija. Modni trendovi se, međutim, dosta brzo šire društvenim kontaktima, umjetnošću, pa i numizmatikom, tako da većega kronološkog zaostajanja ne može biti. Osim toga ovaj fragment je jedini s tom frizurom na salonitanskim sarkofazima, a brzo potom šire se bitno različite frizure severskoga doba.¹¹ Lice žene ili djevojke je, nažalost, dosta oštećeno, osobito epiderma. Kućna žbuka je sigurno oštetila površinu, a možda je i slikar Parać u najboljoj namjeri skalpelom prouzročio štete. Od dijelova lica dobro se vide krupne oči, ali ne i detalji unutar njih. Vrh brade je odlomljen, krupne uši se zapažaju sa strana.

Odjeća je također vidljiva, a sastoji se od tunike i stole koji prelazi preko ženina lijevog ramena. Stola je obuhvaćala donji dio tijela, ali to, dakako, nije vidljivo, ali se



Slika 3
Faustina Mlađa, Metropolitan Museum New York

podrazumijeva. To je normalna ženska odjeća koja se ovdje, naravno, zapaža samo oko ramena. Na njezinu desnom ramenu tunika je obuhvaćena krupnom i neobičnom šesterokutnom fibulom.

Kako su kuće lokalnoga pučanstva uglavnom građene od kamena koji se nalazio blizu gradilišta, to su i uzidani fragmenti također pripadali amfiteatru ili obližnjoj Zapadnoj nekropoli. U slučaju akroterija sa ženskom glavom ne treba dvojiti je li potekao s obližnje, najvažnije salonitanske (Zapadne) nekropole koja je polularno ali netočno nazvana *Hortus Metrodori*.¹²

Na kraju valja zaključiti da je riječ o skromnom, ali vrijednom fragmentu, najvjerojatnije bračnoga para čiji je sarkofag uništen sigurno još u kasnoj antici i dugo kasnije iskorišten kao graditeljski materijal koji je, srećom,

5 D. Kienast 1996, str. 139-140. Sva djeca su uglavnom umrla u ranom djetinjstvu.

6 O tim portretima K. Fittschen 1982, str. 34-68, tab. 8-16. Riječ je I. do III. tipu. Fittschen je izdvojio pet tipova koji su definirani na temelju raznih emisija novca nastalih u povodu caričine plodnosti (*Fecunditas Augustae*).

7 K. Fittschen 1982, str. 69-81, tab. 44-47.

8 K. Fittschen 1982, str. 82-88, tab. 49-51.

9 Izvor fotografije: internet. Portret nije katalogiziran kod K. Fittschena.

10 K. Stemmer 1988, str. 47-51, D 21-D 24.

11 Na primjer tip frizure poput perike kao kod Julije Domne, žene Septimija Severa. Usp. na primjer glavu iz Staatliche Museen zu Berlin (A. Scholl 2016, str. 150-151, br. 93).

12 O tome znanstvenom nesporazumu v. N. Cambi 1987, str. 253-261.

ugrađen na vidljivu mjestu i tako sačuvan zahvaljujući senzibilitetu vlasnika i njegovoj svijesti o spomeničkoj vrijednosti. Obitelj Parać je očuvala mnoge vrijedne fragmente, a veliki hrvatski slikar Vjekoslav ostavio je brojne zapise salonitnskih arheoloških lokaliteta i ostataka,

pa i vizure vlastite obiteljske kuće koja uistinu pitoreskno djeluje. Sam fragment, predmet ove studije, živo svjedoči i o salonitanskoj produkciji sarkofaga i portreta koji nam donosi fizionomiju očito mlađe žene iz davne prošlosti.

Literatura

- N. Cambi 1987 Nenad Cambi, *Salona und seine Nekropolen*, u: Henner von Hesberg – Paul Zanker (ur.), *Römische Gräberstrassen. Selbstdarstellung – Status – Standard. Kolloquium in Munchen vom 28. bis 30. Oktober 1985*, Munchen 1987, 251-279.
- N. Cambi 2010 Nenad Cambi, *Sarkofazi lokalne produkcije u rimskoj Dalmaciji*, Split 2010.
- K. Fittschen 1982 Klaus Fittschen, *Die Bildnistypen der Faustina minor und die Fecunditas Augustae*, Göttingen 1982.
- D. Kienast 1996 Dietmar Kienast, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, Darmstadt 1996.
- K. Stemmer 1988 Klaus Stemmer (Hrsg.), *Kaiser Marc Aurel und seine Zeit. Das Römische Reich im Umbruch*, Berlin 1988.
- A. Scholl 2016 Andreas Scholl (Hrsg.), *Katalog der Skulpturen in der Antikensammlung der Staatlichen Museen zu Berlin, Band 1*, Berlin 2016.

Summary

Nenad Cambi

The woman head in Paraćevi dvori in Salona

In this paper a fragment of a local sarcophagus (a lid acroteron) with a woman portrait is published. Since the type of the hair do is identical as the first to the third types of the Faustina Minor portraits and those of Lucilla, the sarcophagus must belong to the end of the 2nd century AD. Since the Paraćevi dvori, the Parać family house, is close to the Western Salonitan necropolis, it must have been found there. Very important Croatian painter, Vjekoslav Parać, painted his family house and even this fragment built in the wall near a side window. The Parać house is the evidence of the popular custom of building ancient monuments in the walls. This custom is also an evidence of the family historical and artistic sensibility.

Translated by Nenad Cambi

